

**MAKTAB PSIXOLOGLARINING KASBIY SHAKLLANISHIDA
ADAPTATSIYA JARAYONINING O‘RNI**

To‘laganova Mohinur Abduhakim qizi

*Nizomiy nomidagi O‘zMPU huzuridagi Psixologiya o‘quv-ilmiy
markazi “Pedagogika va psixologiya” laboratoriyasi katta ilmiy xodimi*

E-mail: tulaganovam50@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab psixologlarining kasbiy shakllanish jarayonida adaptatsiyaning o‘ziga xos o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Kasbiy adaptatsiyaning bosqichlari, unga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar, shuningdek yosh mutaxassislarning ta’lim muassasasi muhitiga moslashish jarayonida uchraydigan psixologik qiyinchiliklar ko‘rib chiqilgan. Maktab psixologining kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli moslashishi nafaqat uning shaxsiy professional rivojlanishiga, balki o‘quvchilar va pedagogik jamoa bilan samarali hamkorlik o‘rnatishiga ham bevosita bog‘liqligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari kasbiy adaptatsiya darajasini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy adaptatsiya, maktab psixologi, kasbiy shakllanish, moslashish jarayoni, pedagogik muhit, professional kompetentlik, ijtimoiy-psixologik moslashuv, kasbiy identifikatsiya.

Ta’lim sifatini yaxshilash va o‘quvchilarning ruhiy salomatligini ta’minlashga yo‘naltirilgan zamonaviy maktab tizimida psixolog mutaxassisning o‘rni tobora ortib bormoqda. Biroq oliy ta’lim muassasasini tamomlab, amaliy faoliyatga kirishgan yosh psixolog mutaxassis duch keladigan eng dolzarb muammolardan biri – uning kasbiy faoliyatga, jamoaga va ta’lim muhitiga moslashish, ya’ni adaptatsiya jarayonidir. Nazariy bilim

bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi farq, kasbiy vazifalarning xilma-xilligi, pedagogik jamoa va ota-onalar bilan munosabatlarni yo'lga qo'yish zarurati yosh mutaxassis uchun jiddiy psixologik yuk yaratadi.

Kasbiy adaptatsiya muammosi mutaxassisning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarishi, kasbiy mahoratining shakllanishi va barqarorlashuvi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi nafaqat alohida mutaxassisning, balki butun ta'lim muassasasining samaradorligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktab psixologlarining kasbiy shakllanishida adaptatsiya jarayonining o'rini ilmiy asoslangan holda o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning obykti sifatida maktab psixologlarining kasbiy faoliyatga moslashish jarayoni, predmeti esa ushbu jarayonning kasbiy shakllanishga ta'siri belgilab olindi. Tadqiqot davomida nazariy tahlil (mavzuga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlarni qiyosiy o'rganish), so'rovnoma va suhbat metodlari, shuningdek olingan ma'lumotlarni statistik tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda ish staji 1 yildan 5 yilgacha bo'lgan yosh maktab psixologlari hamda 5 yildan ortiq tajribaga ega tajribali mutaxassislar ishtirok etdi, bu esa kasbiy adaptatsiya darajasini ish staji nuqtayi nazaridan qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

Kasbiy adaptatsiya muammosi psixologiya fanida nisbatan keng o'rganilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mutaxassislar kasbiy adaptatsiyani shaxsning yangi mehnat muhitiga, faoliyat shartlariga va jamoaga moslashish jarayoni sifatida talqin etadilar. Ayrim tadqiqotchilar kasbiy adaptatsiyani uch bosqichga ajratadilar: tanishish bosqichi, moslashish bosqichi va barqarorlashuv bosqichi [2, 47]. Har bir bosqichda mutaxassisning kasbiy faoliyatga nisbatan munosabati, motivatsiyasi va kasbiy mahorati izchil rivojlanib boradi.

Pedagogik faoliyatga adaptatsiya masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda yosh mutaxassislarning dastlabki ish yillarida duch keladigan asosiy qiyinchiliklar qatorida nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishdagi muammolar, vaqtni boshqarish ko'nikmalarining yetishmasligi va kasbiy jamoada o'z o'rnini topish bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik to'siqlar alohida ta'kidlanadi. Maktab psixologi faoliyatining o'ziga xosligi shundaki, u bir vaqtning o'zida bir nechta ijtimoiy rolni – maslahatchi, diagnostik mutaxassis, profilaktik ishlar olib boruvchi va metodist sifatidagi vazifalarni bajarishi lozim bo'ladi, bu esa kasbiy adaptatsiya jarayonini yanada murakkablashtiradi.

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda kasbiy adaptatsiyaning muvaffaqiyatliligi shaxsning ichki lokus-kontrol darajasi, optimistik atribusiya uslubi va stressga chidamlilik kabi shaxsiy xususiyatlar bilan uzviy bog'liq ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Bundan tashqari, professional faoliyatga moslashishda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining, xususan, tajribali hamkasblar va rahbariyat tomonidan ko'rsatiladigan metodik yordamning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalarini umumlashtirish shuni ko'rsatdiki, maktab psixologlarining kasbiy adaptatsiya jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin – ichki (subyektiv) va tashqi (obyektiv) omillar. Ichki omillar qatoriga mutaxassisning kasbiy motivatsiyasi, o'z-o'zini baholash darajasi, emotsional barqarorligi va kasbiy bilim-ko'nikmalarining sifati kiradi. Tashqi omillar esa ta'lim muassasasidagi ijtimoiy-psixologik muhit, rahbariyat va hamkasblar tomonidan ko'rsatiladigan metodik yordam, ish yuklamasining maqbulligi hamda moddiy-texnik ta'minlanganlik darajasi bilan bog'liq.

Tadqiqot davomida aniqlandiki, ish staji 1 yildan 3 yilgacha bo'lgan yosh maktab psixologlarida kasbiy adaptatsiya darajasi nisbatan past bo'lib, ular

ko‘pincha o‘z kasbiy mahoratiga shubha bilan qarash, pedagogik jamoa bilan munosabatlarni o‘rnatishdagi noaniqlik va ish vaqtini samarali tashkil etishdagi qiyinchiliklarni boshdan kechiradi. Ish staji ortishi bilan kasbiy o‘zini-o‘zi anglash darajasi mustahkamlanib, mutaxassislar o‘z faoliyatini mustaqil tashkil etish va murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilishda ko‘proq ishonchga ega bo‘la boshlaydi.

Shuningdek, ta‘lim muassasasida tajribali hamkasb-murabbiy (mentor) tizimining mavjudligi yosh mutaxassislarning kasbiy adaptatsiya jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradigan omil ekanligi aniqlandi. Mentorlik yordamida yosh psixolog amaliy faoliyatda uchraydigan nostandart vaziyatlarni tezroq tahlil qilish, mos yechimlar topish va kasbiy xatolardan saboq olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, maktab psixologlarining kasbiy adaptatsiyasi quyidagi uch asosiy bosqichda kechishi aniqlandi: birinchi bosqichda mutaxassis ta‘lim muassasasining ichki tartib-qoidalari, jamoa an‘analari va kasbiy talablari bilan tanishadi; ikkinchi bosqichda u o‘zining kasbiy vazifalarini mustaqil bajarish ko‘nikmalarini shakllantiradi va jamoadagi o‘zaro munosabatlarni mustahkamlaydi; uchinchi, yakuniy bosqichda esa mutaxassis kasbiy faoliyatga to‘liq moslashib, o‘z kasbiy uslubini shakllantirgan holda barqaror natijalarga erisha boshlaydi.

Olib borilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning katta qismi (taxminan 60 foizi) kasbiy faoliyatning dastlabki yilida eng ko‘p qiyinchilikni o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan ishonchli munosabat o‘rnatishda, qolgan qismi esa hujjat yuritish va diagnostik metodikalarni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llashda his etganini bildirdi. Bu holat maktab psixologlarini kasbiy tayyorlash dasturlarida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, kasbiy adaptatsiya darajasi yuqori bo'lgan mutaxassislarda professional kuyish (burnout) sindromiga moyillik ham nisbatan past bo'lib chiqdi. Bu, o'z navbatida, kasbiy adaptatsiya jarayonini samarali tashkil etishning nafaqat mutaxassisning kasbiy o'sishi, balki uning psixologik salomatligini saqlab qolishi nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, maktab psixologlarining kasbiy shakllanishida adaptatsiya jarayoni markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi mutaxassisning shaxsiy salohiyati bilan birga, ta'lim muassasasidagi ijtimoiy-psixologik muhit, metodik yordam tizimi va mentorlik amaliyotining mavjudligiga ham bog'liq ekanligi aniqlandi. Yosh maktab psixologlarining kasbiy adaptatsiyasini tezlashtirish maqsadida ta'lim muassasalarida tajribali mutaxassislar ishtirokidagi maslahat-mentorlik tizimini joriy etish, yangi mutaxassislar uchun amaliy seminar va treninglar tashkil etish, shuningdek ish yuklamasini bosqichma-bosqich oshirib borish tartibini qo'llash tavsiya etiladi. Bunday yondashuv nafaqat alohida mutaxassisning kasbiy barqarorligini ta'minlaydi, balki umumiy ta'lim sifatining oshishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Деркач А.А. Акмеологические основы профессионального становления личности. – М.: Изд-во МПСИ, 2004. – 752 с.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий. – М.: Академический проект, 2008. – 336 с.
3. Турғунова Ш.Қ. Ёш мутахассисларнинг касбий мослашуви масалалари // Педагогика ва психология муаммолари. – 2019. – №3. – Б. 108-115.

4. Шогренова З.Н. Мактаб психологининг касбий фаолиятидаги ижтимоий ролларнинг ўзига хослиги // Психология. – 2020. – №2. – Б. 55-62.
5. Гордеева Т.О., Сычев О.А., Осин Е.Н. Оптимистический атрибутивный стиль и диспозиционный оптимизм: эмпирическая проверка сходства и различия двух конструкторов // Психология. Журнал ВШЭ. – 2017. – Т. 14. №4. – С. 756-765.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
7. Ismoilova N.Z. Stressga barqarorlikni oshirishning psixologik omillari (o'quvchi va talabalar misolida): ps.f.d. (DSc) diss.: 19.00.06. – T.: TDPU, 2024. – 220 b.
8. Umirzakovna M.D. Dynamics of the level of manifestation of personal adaptation potential in future general practitioners // International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – Т. 2. – №3. – С. 230-234.
9. Caplan R.D. Person-environment fit theory and organizations: commensurate dimensions, time perspectives, and mechanisms // Journal of Vocational Behavior. – 1987. – Vol. 31. – P. 248-267.
10. Rotter J.B. The Development and Application of Social Learning Theory: Selected Papers. – Oxford University Press, 2002. – P. 124.
11. Muratova S. Психик ривожланиш ҳақидаги асосий назариялар // Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №9. – С. 44-48.